

**SUG ‘URTA KOMPANIYALARIDA STRESS-TESTLASH TIZIMINI
TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI****Salixova Iroda***Bank-moliya akademiyasi magistranti**E-mail: iroms@inbox.ru*

Annotatsiya: *Mazkur maqolada sug‘urta kompaniyalarida stress-testlash tizimining nazariy va amaliy jihatlari, uning moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashdagi o‘rni hamda O‘zbekiston sug‘urta bozorida qo‘llash istiqbollari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida xalqaro tajriba, xususan Solvency II va IAIS standartlari o‘rganilib, milliy sharoitga mos amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so‘zlar: *stress-testlash, sug‘urta kompaniyasi, risk menejment, kapital yetarliligi, moliyaviy barqarorlik, stress ssenariylar, to‘lovga qobiliyat.*

Abstract: *This article examines theoretical and practical aspects of stress testing in insurance companies, its role in ensuring financial stability, and prospects for implementation in the insurance market of Uzbekistan. Based on international experience, practical recommendations are proposed.*

Keywords: *stress testing, insurance company, risk management, capital adequacy, financial stability.*

Аннотация: *В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты стресс-тестирования в страховых компаниях, его роль в обеспечении финансовой устойчивости, а также перспективы внедрения на страховом рынке Узбекистана. Исследование основано на международном опыте (Solvency II, IAIS) с адаптацией к национальной практике.*

Ключевые слова: *стресс-тестирование, страховая компания, управление рисками, достаточность капитала, финансовая устойчивость, стресс-сценарии, платежеспособность.*

Kirish (Introduction / Введение)

Bugungi kunda jahon moliya bozorlari tobora o‘zgaruvchan muhitda rivojlanmoqda. Makroiqtisodiy noaniqliklar, inflyatsiya bosimining kuchayishi, valyuta kurslarining tebranishi hamda tabiiy ofatlar moliyaviy institutlar faoliyatiga sezilarli ta‘sir qilmoqda.

Ayniqsa, iqlim o‘zgarishi, pandemiyadan keyingi tiklanish jarayonlari va geosiyosiy risklar sug‘urta sektorida risklarni boshqarish masalasini yanada muhim qilib

qo‘ymoqda. Sug‘urta kompaniyalari moliyaviy tizimning muhim institutsional bo‘g‘inlaridan biri sifatida iqtisodiyotda risklarni qayta taqsimlash, zararlarni qoplash va xo‘jalik yurituvchi subyektlar hamda aholini moliyaviy himoya qilish vazifasini bajaradi. Shu sababli ularning moliyaviy barqarorligi, to‘lovga qobiliyati va kapital yetarliligini ta‘minlash nafaqat kompaniya darajasida, balki butun moliya bozori barqarorligi uchun ham muhim o‘rin tutadi.

Ayniqsa, sug‘urta kompaniyalarining to‘lovga qobiliyati va kapital barqarorligini saqlab qolish masalasi bugungi sharoitda alohida ahamiyat kasb etmoqda. Sug‘urta portfeli tarkibidagi risklarning murakkablashuvi, yirik zararlar ehtimolining ortishi, qayta sug‘urtalash xarajatlarining ko‘payishi va likvidlik bosimi kompaniya faoliyatiga bevosita ta‘sir qiladi. Bunday vaziyatda kompaniyaning favqulodda sharoitlarga bardosh bera olish darajasini oldindan baholash zarurati yuzaga keladi.

Shu nuqtai nazardan, stress-testlash tizimi sug‘urta kompaniyalarining turli favqulodda ssenariylarga bardoshlilikini oldindan baholash imkonini beruvchi muhim moliyaviy instrument hisoblanadi. Mazkur tizim yordamida kompaniya kapitalining makroiqtisodiy va ichki risk omillari ta‘sirida qanday o‘zgarishi, to‘lov majburiyatlarini bajarish imkoniyati, rezervlar yetarliligi hamda likvidlik holati baholanadi.

Stress-testlash nafaqat potensial zararlarni prognoz qilish, balki risklarni boshqarish strategiyasini shakllantirish, qayta sug‘urtalash siyosatini takomillashtirish va kapital yetarliligini mustahkamlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Xususan, inflyatsion shok, valyuta kursi o‘zgarishi, tabiiy ofatlar, ommaviy sug‘urta hodisalari yoki yirik korporativ risklar bo‘yicha ehtimoliy yo‘qotishlar oldindan modellashtiriladi.

Xalqaro amaliyotda stress-testlash tizimi sug‘urta kompaniyalari faoliyatini nazorat qilish va baholashning ajralmas qismi hisoblanadi. Ayniqsa, Solvency II doirasida stress-testlash kapital yetarliligi va to‘lovga qobiliyatni aniqlashning asosiy vositalaridan biri sifatida qo‘llaniladi. Bu tajriba milliy sug‘urta bozorlari uchun ham muhim metodologik asos bo‘lib xizmat qilmoqda.

O‘zbekiston sug‘urta bozorining rivojlanib borayotgan sharoitida ushbu mexanizmni joriy etish va xalqaro standartlarga moslashtirish zarurati ortib bormoqda. Mamlakatimizda sug‘urta xizmatlari bozorini modernizatsiya qilish, risk menejment tizimlarini kuchaytirish va kompaniyalar kapital barqarorligini oshirish bo‘yicha olib borilayotgan islohotlar stress-testlash tizimini amaliyotga joriy etishni muhim vazifalardan biriga aylantirmoqda.

Mazkur tadqiqot aynan sug‘urta kompaniyalarida stress-testlash tizimining nazariy va amaliy jihatlarini o‘rganish, xalqaro tajribani tahlil qilish hamda O‘zbekiston amaliyoti uchun mos taklif va tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review / Обзор литературы)

Sug‘urta kompaniyalarida stress-testlash masalalari so‘nggi yillarda xalqaro ilmiy adabiyotlarda keng yoritilib kelmoqda. Ushbu yo‘nalishda olib borilgan tadqiqotlar stress-testlashning moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashdagi muhim rolini ko‘rsatadi. Xususan, Sandström (2011) o‘z tadqiqotlarida Solvency II tizimi doirasida stress-testlash kapital yetarliligini baholashning asosiy vositalaridan biri ekanligini ta‘kidlaydi. Muallifning fikricha, sug‘urta kompaniyalari turli iqtisodiy shoklarga tayyor bo‘lishi uchun risklarni oldindan modellashtirish zarur. Shuningdek, Cummins va Mahul (2009) katastrofik risklarni boshqarish masalalarini o‘rganib, ssenariy tahlil usuli yirik zararlar ehtimolini baholashda samarali ekanligini asoslab bergan. Ularning tadqiqotlarida sug‘urta kompaniyalari uchun ekstremal vaziyatlarni oldindan hisobga olish muhimligi alohida qayd etiladi. Mazkur mualliflarning qarashlari umumiy jihatdan o‘xshash bo‘lsa-da, ularning yondashuvlari asosan rivojlangan davlatlar tajribasiga asoslangan.

Mazkur tadqiqotlar stress-testlashning nazariy asoslarini shakllantirishga xizmat qilgan bo‘lsa, amaliy jihatdan bu yondashuv sug‘urta kompaniyalari barqarorligini baholashda keng qo‘llanilmoqda. Bundan tashqari, IAIS (International Association of Insurance Supervisors) tomonidan ishlab chiqilgan Insurance Core Principles hujjatlarida stress-testlash sug‘urta kompaniyalarining to‘lovga qobiliyatini baholashda muhim nazorat vositasi sifatida ko‘rib chiqiladi.

EIOPA (2024) tomonidan o‘tkazilgan stress-test natijalari esa sug‘urta sektorining hatto og‘ir makroiqtisodiy sharoitlarda ham barqarorligini saqlab qolish imkoniyatiga ega ekanligini ko‘rsatdi. Xususan, Yevropa sug‘urta kompaniyalarida umumiy solvency ratio darajasi yuqori bo‘lib qolmoqda.

Shu bilan birga, Fitch Ratings metodologiyasida ham stress-testlash kompaniya kapitalining turli shoklarga nisbatan bardoshlilikini baholashning muhim elementi sifatida qo‘llaniladi.

Shuni alohida ta‘kidlash joizki, mavjud ilmiy tadqiqotlar asosan rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslangan bo‘lib, O‘zbekiston sug‘urta bozori sharoitida stress-testlash tizimini moslashtirish masalasi yetarli darajada o‘rganilmagan.

Tadqiqotni amalga oshirishda foydalanilgan usullar (Methods / Методы)

Mazkur tadqiqotni amalga oshirishda sug‘urta kompaniyalarida stress-testlash tizimining nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o‘rganish maqsadida bir nechta ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi.

Avvalo, qiyosiy tahlil usuli qo‘llanilib, xalqaro amaliyotda keng foydalanilayotgan stress-testlash mexanizmlari, jumladan Solvency II va International Association of Insurance Supervisors tavsiyalari o‘rganildi. Ushbu yondashuv orqali rivojlangan davlatlar sug‘urta bozoridagi tajriba milliy bozor sharoitlari bilan solishtirildi.

Shuningdek, tadqiqot davomida statistik tahlil usuli qo‘llanildi. Mazkur usul yordamida sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy ko‘rsatkichlari, xususan kapital yetarliligi, zarar koeffitsienti, sug‘urta rezervlari va to‘lovga qobiliyat ko‘rsatkichlari baholandi. Statistik ma‘lumotlar asosida turli stress ssenariylar ostida kompaniyaning moliyaviy holati prognoz qilindi.

Tadqiqot doirasida foydalanilgan hisob-kitoblar ochiq manbalar hamda sug‘urta bozori uchun xos bo‘lgan o‘rtacha ko‘rsatkichlarga asoslangan holda shakllantirildi.

Shuni ta’kidlash joizki, tadqiqotda keltirilgan ayrim hisob-kitoblar shartli model asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, ular sug‘urta kompaniyasining moliyaviy ko‘rsatkichlariga stress omillari ta’sirini namoyish etish maqsadida qo‘llanildi.

Ma‘lumotlar umumlashtirilgan shaklda tahlil qilinib, ular real sug‘urta bozori tendensiyalariga yaqinlashtirilgan.

Bundan tashqari, ssenariy tahlili usuli tadqiqotning asosiy metodlaridan biri sifatida tanlandi. Ushbu yondashuv sug‘urta kompaniyasi faoliyatiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin bo‘lgan ekstremal vaziyatlarni modellashtirish imkonini beradi.

Tadqiqotda quyidagi asosiy stress ssenariylar ishlab chiqildi:

Inflyatsion shok ssenariysi

Mazkur ssenariyda inflatsiya darajasining keskin oshishi natijasida sug‘urta to‘lovlari va operatsion xarajatlar ko‘payishi tahlil qilindi.

Valyuta kursi shoki

Milliy valyutaning xorijiy valyutalarga nisbatan qadrsizlanishi qayta sug‘urtalash xarajatlari va importga bog‘liq to‘lovlarga ta’siri baholandi.

Tabiiy ofat ssenariysi

Bir vaqtning o‘zida ko‘plab sug‘urta hodisalari yuz berishi natijasida kompaniyaning zarar darajasi va kapitalga bosimi o‘rganildi.

Likvidlik stress ssenariysi

Kutilmagan ommaviy to‘lovlar sharoitida qisqa muddatli moliyaviy majburiyatlarni bajarish imkoniyati tahlil qilindi.

Tadqiqot davomida ekspert baholash usuli ham qo‘llanildi. Ushbu usul orqali sug‘urta sohasida faoliyat yurituvchi mutaxassislar va ilmiy adabiyotlar asosida milliy bozor uchun eng muhim risk omillari aniqlab olindi. Hisob-kitoblarda so‘nggi yillardagi sug‘urta bozori tendensiyalaridan kelib chiqilgan holda o‘rtacha ko‘rsatkichlar qabul qilindi.

Bundan tashqari, umumlashtirish va tizimli yondashuv asosida olingan natijalar birlashtirilib, O‘zbekiston sug‘urta bozori uchun mos stress-test modeli ishlab chiqish bo‘yicha takliflar shakllantirildi.

Olingan natijalarga ko‘ra, aynan ushbu usullar kombinatsiyasi sug‘urta kompaniyalarining moliyaviy barqarorligini har tomonlama baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Ushbu yondashuv tadqiqot natijalarini real sharoitga yaqinlashtirish imkonini berdi.

Tahlillar (Analysis / Анализ)

Sug‘urta kompaniyalari faoliyatida stress-testlash tizimini qo‘llashning asosiy maqsadi favqulodda iqtisodiy va moliyaviy sharoitlarda kompaniyaning barqarorligini baholashdan iborat. Ayniqsa, so‘nggi yillarda global iqtisodiyotda kuzatilayotgan yuqori inflyatsiya darajasi, milliy valyuta kurslarining o‘zgaruvchanligi hamda tabiiy ofatlar sonining ortib borishi sug‘urta kompaniyalari uchun tavakkalchilik darajasini sezilarli oshirmoqda.

Amaliy tahlilni amalga oshirish maqsadida shartli sug‘urta kompaniyasi modeli asos qilib olindi. Ushbu model real sug‘urta kompaniyalari faoliyatida uchraydigan o‘rtacha moliyaviy ko‘rsatkichlarga yaqinlashtirilgan.

So‘nggi yillarda xalqaro amaliyotda bu yondashuv keng qo‘llanilib kelmoqda. Masalan, European Insurance and Occupational Pensions Authority tomonidan 2024-yilda o‘tkazilgan insurance stress test natijalariga ko‘ra, Yevropa sug‘urta kompaniyalari geosiyosiy tanglik, yuqori inflyatsiya va moliya bozorida keskin o‘zgarishlar ssenariysi ostida tahlil qilingan.

EIOPA 2024 hisobotiga ko‘ra, sektorning umumiy solvency ratio ko‘rsatkichi 221,8% darajada saqlanib qolgan.

Bu ko‘rsatkich hatto og‘ir stress sharoitida ham kompaniyalarning kapital yetarliligi yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Mazkur tadqiqot doirasida O‘zbekiston sug‘urta bozori sharoitiga mos ravishda bir nechta asosiy stress ssenariylar tahlil qilindi.

1. Inflyatsion shok ssenariysi

Inflyatsiya darajasining keskin oshishi sug‘urta kompaniyalari faoliyatiga bevosita salbiy ta‘sir qiladi. Xususan, zararlarni qoplash bilan bog‘liq to‘lovlar miqdori ortadi, operatsion xarajatlar ko‘payadi va rezervlar yetarliligiga bosim kuchayadi.

Masalan, sug‘urta hodisasi bo‘yicha o‘rtacha zarar summasi 20 foizga oshgan taqdirda kompaniyaning zarar koeffitsienti sezilarli ravishda yomonlashadi. Bu esa sof foyda miqdorining kamayishiga olib keladi.

Faraz qilaylik, sug‘urta kompaniyasining yillik da‘vo to‘lovlari 100 mlrd so‘m ni tashkil etadi.

Agar inflyatsiya darajasi 20% ga oshsa, zararlarni qoplash xarajatlari quyidagicha ortadi:

$$100 \times 1.2 = 120 \text{ mlrd so‘m}$$

ya‘ni:

$$100 \text{ mlrd} \rightarrow 120 \text{ mlrd so‘m}$$

Natijada kompaniyaning sof foydasi kamayadi va zarar koeffitsienti oshadi.

Ko‘rsatkich	Oldin	Stressdan keyin
Da‘vo to‘lovlari	100 mlrd	120 mlrd
Foyda	25 mlrd	5 mlrd
Zarar koeffitsienti	65%	78%

Natijadan ko‘rinib turibdiki, hatto nisbatan kichik o‘zgarishlar ham kompaniya moliyaviy natijalariga sezilarli ta‘sir qiladi.

2. Valyuta kursi shoki

O‘zbekiston sug‘urta kompaniyalari, ayniqsa qayta sug‘urtalash yo‘nalishida xorijiy kompaniyalar bilan hamkorlik qilayotgan subyektlar uchun valyuta kursi riski alohida ahamiyatga ega.

Milliy valyutaning xorijiy valyutaga nisbatan qadrsizlanishi qayta sug‘urtalash mukofotlari va to‘lovlar xarajatlarining oshishiga sabab bo‘ladi.

Natijada kompaniyaning xarajat bazasi kengayib, kapital pozitsiyasiga bosim kuchayadi.

Misol uchun, agar kompaniya xorijiy qayta sug‘urtalovchi bilan ishlasa va qayta sug‘urtalash mukofoti 1 mln USD bo‘lsa, kurs 12 000 so‘mdan 13 500 so‘mga oshganda xarajat:

$$1,000,000 \times 12,000 = 12,000,000,000 \text{ dan}$$

$$1,000,000 \times 13,500 = 13,500,000,000 \text{ ga oshadi. Ya'ni:}$$

$$12 \text{ mlrd} \rightarrow 13.5 \text{ mlrd so'm. Farq: } 13.5 - 12 = 1.5$$

Qo‘shimcha xarajat miqdori 1,5 mlrd so‘mni tashkil etadi. Natijada xarajatlar 12 mlrd so‘mdan 13,5 mlrd so‘mga oshadi. Qo‘shimcha yuklama 1,5 mlrd so‘mni tashkil etadi.

3. Tabiiy ofat ssenariysi

Tabiiy ofatlar bilan bog‘liq risklar, xususan zilzila, suv toshqini, kuchli shamol va boshqa favqulodda hodisalar bir vaqtning o‘zida ko‘plab sug‘urta hodisalarining yuzaga kelishiga olib keladi.

Bunday vaziyatda sug‘urta kompaniyasining zarar koeffitsienti keskin oshadi.

Ayniqsa, mol-mulk va avtotransport vositalaru sug‘urtasi yo‘nalishlarida ushbu risklar yuqori hisoblanadi.

Faraz qilaylik, kompaniyada avtomobil sug‘urtasi portfeli bo‘yicha 10 000 ta polis mavjud.

Kuchli do‘l yoki suv toshqini natijasida 500 ta hodisa yuz berdi.

O‘rtacha zarar summasi: 8 mln so‘m

Umumiy zarar:

$500 \times 8 \text{ mln} = 4 \text{ mlrd so'm}$. Bu holat kompaniya rezervlariga jiddiy bosim beradi.

Asosiy stress ssenariylar jadvali

Stress ssenariy	Ta’siri	Natija
Inflyatsion shok	To‘lovlar hajmi oshadi	Foyda kamayadi
Valyuta shoki	Xarajatlar ortadi	Kapitalga bosim
Tabiiy ofat	Ommaviy zararlar	Rezervlar kamayadi
Likvidlik bosimi	Pul oqimi qisqaradi	To‘lov xavfi

Tahlillar natijasi shuni ko‘rsatadiki, stress-testlash tizimi kompaniya moliyaviy holatini oldindan baholashda juda muhim vosita hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston sug‘urta bozori uchun ayniqsa inflyatsion va valyuta risklari bo‘yicha alohida model ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Bu esa kompaniyalarning kapital yetarliligini muntazam monitoring qilish, risklarni oldindan aniqlash va boshqaruv qarorlarini tezkor qabul qilish imkonini beradi.

Muhokama (Discussion)

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston sug‘urta bozori sharoitida stress-testlash tizimini joriy etish zarurati ortib bormoqda. Ayniqsa, inflyatsiya va valyuta kursining o‘zgaruvchanligi asosiy risk omillari sifatida namoyon bo‘ladi.

Xalqaro amaliyot bilan qiyoslaganda, rivojlangan mamlakatlarda ushbu mexanizm regulyator darajasida keng qo‘llaniladi. Milliy sharoitda esa bu tizim hali to‘liq shakllanmagan.

Shuningdek, qayta sug‘urtalashga bog‘liqlik valyuta risklarini kuchaytiradi va kapital barqarorligiga qo‘shimcha bosim keltirib chiqaradi.

Xulosa (Conclusion / Заключение)

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda sug‘urta kompaniyalari faoliyatida stress-testlash tizimini joriy etish moliyaviy barqarorlikni ta‘minlashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Global moliyaviy bozorlardagi beqarorlik, inflyatsiya bosimi, valyuta kurslarining keskin tebranishi hamda tabiiy ofatlar sonining ortib borishi sug‘urta kompaniyalari uchun risklarni boshqarish tizimini yanada takomillashtirish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, stress-testlash kompaniyaning kapital yetarliligi, to‘lovga qobiliyati, rezervlar holati va likvidlik darajasini favqulodda ssenariylar sharoitida baholash imkonini beradi. Ayniqsa, inflyatsion shok, valyuta kursi o‘zgarishi va tabiiy ofatlar bilan bog‘liq risklar O‘zbekiston sug‘urta bozori uchun dolzarb omillar sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Shuningdek, xalqaro tajriba, xususan Solvency II doirasida qo‘llanilayotgan stress-testlash mexanizmlari milliy sug‘urta bozori uchun samarali metodologik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Umuman olganda, O‘zbekiston sug‘urta kompaniyalarida stress-testlash tizimini bosqichma-bosqich joriy etish, risklarni baholash bo‘yicha alohida milliy metodikani ishlab chiqish hamda kompaniyalarning kapital monitoring tizimini kuchaytirish zarur.

Bundan tashqari, sug‘urta kompaniyalarida zamonaviy analitik vositalar, raqamli modellashtirish va scenario analysis usullarini keng qo‘llash orqali moliyaviy barqarorlikni yanada mustahkamlash mumkin.

Tahlil natijalariga asoslanib aytish mumkinki, O‘zbekiston sug‘urta bozori uchun eng muhim risk omillari sifatida inflyatsiya, valyuta kursining o‘zgaruvchanligi hamda qayta sug‘urtalashga bog‘liqlik ajralib turadi.

Shu sababli stress-testlash tizimini aynan ushbu risklar asosida shakllantirish maqsadga muvofiq hisoblanadi. Bu esa sug‘urta kompaniyalari faoliyatida strategik rejalashtirish va risklarni boshqarish tizimini yangi bosqichga olib chiqadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, stress-testlash tizimi nafaqat sug‘urta kompaniyalarining ichki risk menejment vositasi, balki butun sug‘urta bozori ishonchligini oshirishga xizmat qiluvchi strategik mexanizm sifatida e‘tirof etilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar (References / Литература)

1. European Insurance and Occupational Pensions Authority. 2024 Insurance Stress Test Report. Frankfurt am Main, 2024.
2. International Association of Insurance Supervisors. Insurance Core Principles, Standards, Guidance and Assessment Methodology. Basel, 2023.
3. Fitch Ratings. Insurance Rating Criteria. New York, 2024.
4. International Monetary Fund. Global Financial Stability Report. Washington, D.C., 2024.
5. World Economic Forum. The Global Risks Report 2025. Geneva, 2025.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-martdagi PQ-108-son qarori “Sug‘urta xizmatlari bozorini yanada rivojlantirishning kompleks chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
7. O‘zbekiston Respublikasining “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi Qonuni.
8. Solvency II Directive, European Union Insurance Regulatory Framework. Directive 2009/138/EC (Solvency II)
9. Sandström, A. (2011). Handbook of Solvency for Actuaries and Risk Managers. CRC Press.
10. Cummins, J.D., Mahul, O. (2009). Catastrophe Risk Financing in Developing Countries. World Bank.